

сида қишлаб қолади. Қўнғизлари кам ҳаракат бўлиб, улар деярли озиқланмайди. Қишловдан чиқиши билан қўшимча озиқланиб ғумбакка айланади.

Тут мўйловдори – *Nrichoborus campestris* Faid. Бу офат Марказий Осиё мамлакатларидан ташқари Қозоғистонда, Россиянинг Узоқ Шарқ ҳудудларида учрайди ҳамда тут дарахтининг шохлари ва тана-

сини зарарлайди, тутдан бошқа ёввойи ва маданий олма дарахтларини тол ва қоғоз дарахтларига қирон келтиради.

Хулоса. Тошкент вилояти шароитида 6 турдаги мўйловдорлар учрайди. Шаҳар мўйловдори – *Aeolesthes sarta* Solck., туран мўйловдори – *Turanium pilosum* Relt., жийда мўйловдори – *Xylotrechus grumi* Sem., Наманган мўйловдори –

Xelotrechus namangantnsys Heyd., арча мўйловдори – *Semanotus semenovi* Okun., тут мўйловдори – *Nrichoborus campestris* Faid. кабилардир. Ушбу турлардан энг кўп учровчилар сифатида шаҳар мўйловдори ва жийда мўйловдорларидир.

У. Машарипов, Ш. Эсонбаев, Ж. Яҳёев, ТошДАУ

Адабиётлар:

1. ФАО. 2018. *Состояние лесов Мира*. ISBN 978-92-5-130722-9 © .
2. IFAD. 2016. *Rural Development Report 2016: Fostering inclusive rural transformation*. International Fund for Agricultural Development, Rome.
3. Chomitz, K. M., Buys, P., de Luca, G., Thomas, T. S., & WertzKanounnikoff, S. 2007. Overview: At loggerheads? Agricultural expansion, poverty reduction, and environment in the tropical forests. The International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank: Washington, DC. Available at <http://siteresources.worldbank.org/INTTROPICALFOREST>.
4. Monné, M. L. ; M. A. Monné & J. R. M. Mermudes. 2009. *Inventário das espécies de Cerambycinae (Insecta. Coleoptera, Cerambycidae) do Parque Nacional do Itatiaia, RJ, Brasil*. Biota Neotropica 9: 1–30.
5. Эсанбаев Ш. Городской усач. Ташкент. Изд. Фан. 1994. С 57-60.
6. Будашкин Ю. И. Чешуекрылые Карадагского заповедника. Собр. «Флора и фауна заповедников в Сред. Азия М.,» 1987 с. 32-62

КАНОП – МЎЪЖИЗАВИЙ ЭКИН

Каноп (*Hibiscus cannabinus* L.) гулхайридошлар оиласига мансуб бўлган бир йиллик ўсимлик ҳисобланади. У ёввойи ҳолда Жанубий Африкада учрайди. Унинг ватани Ҳиндистон ва Жанубий Африка ҳисобланиб, кўпроқ Ҳиндистон, Эрон, Хитой, Ява ва Суматра оролларида, Америка, Бразилия, Куба, Эрон ва бошқа давлатларда экилади. Каноп экини 1915-1916 йилларда Шимолий Кавказ ва Туркистон нав синаш станциясида тажриба сифатида экиб ўрганила бошланган. Ўзбекистонда 1927 йилдан бошлаб экилиб келинади. Каноп экини ҳозирги вақтда Қирғизистон ва Шимолий Кавказда экилиб, уни етиштириш Республикамизда 17 йиллик танаффусдан кейин яна йўлга қўйилмоқда.

Каноп поясида 17-18 фоиз тўқишга яроқли пишиқ, тиниқ рангсиз, лекин дағал тола бўлади. Толасидан турли қоплар, арқонлар, гиламлар тўқишда, маиший ва уй жиҳозларига қоплама бўлувчи газмоллар, қалин, ингичка боғлаш учун ишлатиладиган иплар ва бошқалар тайёрлашда фойдаланилади. Каноп уруғида 18-20% мой бўлиб, уни техник мой, лак-бўёқ, терини

қайта ишлаш, совун тайёрлашда ишлатилади, кунжара, шулхаси чорвага ем сифатида асқотади.

Шунингдек, каноп экиннинг дастлабки чиқиндисидан қурилиш плиталари, гидролиз саноатида эса пектин, спирт, фурфурол каби кимёвий моддалар олишда фойдаланилади.

Республикамиз шароитида канопни ўртача ўсuv даври 124-145 кун бўлиб, ўртача бир гектар ер майдонидан 100-120

центнер поя ва 4-5 центнер уруғ олиш мумкин. Утган йилларда(дунё бўйича энг юқори ҳосилдорлик) Юқори Чирчиқ туманида 200-230 центнер кўк поя олинган.

Канопнинг илдизи ўқ илдиз, кучли ривожланган бўлиб, ер сатҳига 2 м, ҳаттоки ундан ҳам чуқурроққа кириб боради. Бу нима дегани? Пахта экиладиган пайкалларга каноп алмашлаб экиш тамойилига кўра

кириб келиши тупроқ зичла-ниши, яъни ҳар йилги ерни ҳайдаш оқибатида ҳосил бўлган энг зич "плуг тавон" қисмини парчаланишига ҳамда илдиз қолдиқлари орқали органика билан бойитилишига хизмат қилади.

Каноп пояси тик ўсувчи бўлиб, баландлиги 2-3 мет-рни, поянинг асосий қисми қалинлиги 1, 5-3 смни ташкил этади. Демак, каноп ўсимлиги бизнинг шароитда 2-3 м баландликда ўсиб, ҳозирда катта муоммо бўлаётган дала-лардаги бегона ўтларга деярлик ёруғлик туширмайди ҳамда асо-сан 80 % тупроқ намлигида ўсиб ривожланганлиги учун бегона ўтларнинг ашаддий душманига айланади.

Каноп иссиқ ва ёруғ севар ўсимлик ҳисобланади ва шу жиҳатлари билан ғўза экини билан самарали алмашлаб эки-лиши мумкин. Р. Ш. Тиллаев-нинг (1980)хулосасига кўра, ғўза ва каноп навбатлаб экилиши оқибатида ғўзанинг вилт касал-лиги 15-20 фоизгача камай-ган. Бу борада Р. Ш. Тиллаев тегишли равишда ғўза:каноп навбатлаб экиш бўйича тавси-ялар ишлаб чиққан ҳамда ама-лиётга жорий этган. Биз ҳам бу фикрни қўллаб –қувватлаган ҳолда ғўза экини вилт билан зарарланган ерларда канопни ушбу қимматли жиҳатидан ҳам самарали фойдаланиш мумкин деймиз.

Барча илмий-тадқиқот маъ-лумотлари ҳамда амалиёт нати-жаларининг таъкидлашича, республикаимизнинг Тошкент вилояти Юқори Чирчиқ, Ўрта Чирчиқ, айниқса Қуйи Чирчиқ туманлари ҳудудлари канопчи-ликка мос ҳисобланиб, илгари бу соҳа яхши ривожланган эди. Унинг илмий таъминоти Ўзбекистон Луб толали экин-лар тажриба станцияси томо-нидан амалга ошириб келинган. Маълумотларга назар ташласак, ўтган асрнинг 80-йилларида каноп республикаимизнинг жами 22 минг гектарида парвариш-ланган ва ҳар йили 350 минг тоннадан зиёд каноп хома-шёси тайёрланган. Уни қайта ишлаб, 37 минг тонна тола

олинган. Шундан 75-80 фоизи Россия, Болтиқбўйи, Украина, Қирғизистон, Қозоғистон респу-бликаларига хомашё сифатида жўнатилган. Бундан ташқари каноп толаси Куба, Буюк Бри-тания, Бельгия, Болгария, Польша каби давлатларга экс-порт қилинган. Бир қисм каноп ўзимизда қайта ишланиб, тайёр маҳсулотларга айлантирилган. Демак, канопчилик ҳам респу-бликаимизда яхши тараққий этган соҳа ҳисобланган. Каноп асосан сизот сувлари яқин жой-лашган, кучли даражада бегона ўтлар ривожланадиган майдон-ларда етиштирилган. Айрим сабабларга кўра, сўнгги йил-ларда республикаимизда бу соҳа эътибордан четда қолди.

Давлатимиз раҳбари Тош-кент вилоятига ташрифи даво-мида Қуйи Чирчиқ туманидаги собиқ "Каноп" заводи ҳудудида аграр соҳани ривожлантириш лойиҳалари билан танишар эканлар, канопчиликни қайта тиклаш, бу орқали қимматбаҳо хомашё етиштириш, уни чуқур қайта ишлаш бўйича мутасадди-ларга топшириқлар бердилар.

Президентимизнинг даъ-ватларига биринчи бўлиб Қуйи Чирчиқ туманида ташкил этил-ган "Каноп тола" масъули-яти чекланган жамияти мута-саддилари "лаббай"деб жавоб беришди ва илгари канопчи-лик билан шуҳрат қозонган "Янги ҳаёт" ҳудудида 50 гек-тар майдонда ўз фаолиятини бошлашди.

Канопчиликни янги бир муҳим аҳамияти ҳақида эсла-тиб ўтсак. Каноп экини целлю-лоза олиш учун қимматли хома-шёлардан бири ҳисобланади. Чунки, унинг таркибида цел-люлоза 50-60 фоизни таш-кил қилади. Бугунги кунда АҚШ, Австралия, Япония, Испа-

ния давлатларида қоғоз саноа-тини хомашё билан таъминлаш учун катта майдонларда каноп етиштирилмоқда.

Республикаимиз қишлоқ хўжалиги тизимида қимматли хомашё берадиган ва экспортга манбаа саналган каноп етиш-тиришни кўпайтириш учун қуйидаги масалаларга эътибор бериш лозим.

1. Тошкент вилояти-нинг қадимдан канопчилик ҳудудлари ҳисобланган Юқори Чирчиқ, Ўрта Чирчиқ ва Қуйи Чирчиқ ҳудудида ғўза ва кузги буғдойдан кам ҳосил бераёт-ган ер майдонларига каноп эки-нини жойлаштириш зарур.

2. Аввалдан канопчи-лик ҳудудлари ҳисобланган, ҳозирда кучли даражада бегона ўтлар қоплаб, ғўза, кузги буғдой экинлари етиштирилаётган май-донларга алмашлаб экиш схе-масига расмий равишда каноп экинини киритиш лозим.

3. Каноп экини селекцияси ва уруғчилигини ривожланти-ришни йўлга қўйиш керак.

4. Каноп етиштириш тех-нологиясини такомиллашти-риш, бу борадаги илмий изла-нишларни йўлга қўйиш зарур.

5. Асосан каноп экини эки-ладиган ерларнинг ҳозирги ҳолатидан келиб чиқиб, бегона ўтларга, касаллик ва зарар-кунандаларга қарши кураш бўйича илмий -тадқиқотларни кучайтириш зарур.

Ўзбекистон каноп ўсимлигининг селекцион навларини яратиш, бирламчи уруғчилигини ташкил этиш, канопдан тола олиш ва тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича бой тажриба ҳамда етарли илмий салоҳиятга эга. Фақат улардан оқилона фой-даланиб, истиқболли соҳани қайта тиклаш билан мамлака-тимизнинг барқарор иқтисодий ривожланишига муносиб ҳиссамизни қўшмоғимиз зарур, деб ҳисоблаймиз.

**Р. Тиллаев, профессор,
Н. Худайберганиев, доцент,
И. Маматкулов, ассиссент,
ТошДАУ**